

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
на дисертацію Ярового Дмитра Олександровича
«Психологічні практики громадянського протистояння
в соціальних медіа», представленої на здобуття
наукового ступеня кандидата психологічних наук
за спеціальністю 19.00.11 – політична психологія

Доволі складно переоцінити вплив медіа на соціальні процеси сучасності. Фактично цей інститут може виступати у ролі чинника, механізму та структурної компоненти багатьох соціально-політичних феноменів, зокрема різних соціальних конфліктів, внутрішньо- та зовнішньополітичного протистояння тощо. Слід зазначити, що увага науковців довгий час зосереджувалась на «традиційних» медіа (ЗМІ) як інструментах політичної пропаганди офіційних соціальних структур. Але поява та поширення так званих «соціальних медіа», котрі надали можливість реципієнту інформації стати одним з її співавторів, суттєво ускладнили структуру комунікативного процесу та простору, зумовили появу нових комунікативних практик, зокрема конфліктного характеру. Відповідно, все це зумовлює появу нових питань теоретичного та практичного характеру перед соціально-гуманітарними науками, зокрема психологією. Розв'язанню ряду з них якраз і присвячене дослідження Д. О. Ярового. Отже, ми не маємо підстав сумніватися в актуальності обраної дисертантом тематики.

Аналіз змісту роботи дозволяє констатувати наступне. Автором дисертації чітко та коректно визначено мету, об'єкт, предмет та завдання дослідження, побудовано та реалізовано цілком логічний алгоритм наукового пошуку.

Так, у першому розділі дисертації Д. О. Яровий здійснює достатньо глибокий та якісний теоретичний аналіз феномена громадянського протистояння як складного соціального явища, що має міждисциплінарний характер. Автор послідовно порівнює його з рядом інших, схожих за змістом, понять з політології, соціології, історії, соціальної психології тощо

(«соціальна напруженість», «соціальний конфлікт», «громадянський конфлікт», «громадянська війна»). Використовуючи методологічний прийом побудови біполярного континуума, дисертант визначає місце поняття «громадянське протистояння» з-поміж згаданих категорій (рис. 1.1), описує його характерні ознаки і, врешті-решт, пропонує власне визначення з вираженим психологічним контекстом (форма *«внутрішньодержавної групової конфронтації, яка характеризується кристалізацією у сторін ціннісних протиріч та має потенціал розгортання в інші різновиди конфліктної взаємодії...»*, с.33). Таке розуміння стає своєрідним логічним ланцюгом до розгляду даного феномена в контексті дискурсивного підходу, адже, як зазначає автор, *«до найважливіших причин розгортання громадянського протистояння належать протиріччя відносно сприйняття цінностей та ідеологій, виражених через дискурс...»* (с.33). Проведений теоретичний аналіз дозволяє Д. О. Яровому дійти висновку про те, що певним стадіям соціально-політичних конфліктів відповідають певні особливості дискурсивних практик, що проявляються у системі сприймання «ми–вони» (від початку вибудовування образу ворога до його дегуманізації). Автором було проаналізовано психологічні механізми, що лежать в основі динаміки дискурсу при ескалації соціально-політичних конфліктів (групова поляризація, ідентифікація, стереотипізація тощо), а також соціально-психологічні особливості використання вітчизняних конфліктогенних дискурсивних практик (на прикладі подій з новітньої історії України, зокрема україно-російського конфлікту на Донбасі). Загалом, зміст першого розділу дозволяє констатувати наявність у Д. О. Ярового розвинених навичок проведення теоретико-методологічного аналізу наукових проблем.

Достатньо логічним видається зміст другого розділу дисертації, який присвячено соціально-психологічним особливостям комунікацій та політичних дискурсів у соціальних медіа, а також специфіці методології критично-дискурсивного аналізу (КДА). Спираючись на ряд прикладів з історії вітчизняних та світових політичних процесів початку XXI століття,

дисертант переконливо доводить доцільність проведення досліджень громадянського протистояння саме в Інтернет-мережах. Можна цілком погодитися з тезами автора про те, що в сучасних умовах соціальні медіа набули статусу «інструмента політичного дискурсу» та ресурсу так званої «м'якої» політичної сили (с.60), а також стали сприятливим підґрунтям для формування та прояву феномена групової поляризації (с.67) як базового процесу (механізму) громадянського протистояння. Цікавими з точки зору когнітивної та соціальної психології уявляються виявлені та описані автором медіа-ефекти «інформаційного кошика» та «інформаційної бульбашки».

Дисертант послідовно обґрунтовує вибір методології КДА британського лінгвіста Нормана Феркло, вдало та коректно співвідносячи компоненти його концептуальної моделі з конкретними психологічними та соціально-психологічними параметрами громадянського протистояння в соціальних медіа. Таким чином, з одного боку, міждисциплінарний характер обраної методології КДА відповідає міждисциплінарному характеру об'єкта дисертаційного дослідження; з іншого боку, критичний ракурс (акцент) даного підходу дозволяє виявляти та аналізувати ідеологічно зумовлені компоненти дискурсу. Важливо підкреслити, що автор добре усвідомлював усі ризики для валідності своїх результатів унаслідок вибору КДА (як відносно суб'єктивного дослідницького інструмента), а тому запланував та реалізував ряд методичних кроків для підвищення валідності даних.

Цікавими можна вважати результати дискурс-аналізу відібраних кейсів, описані у третьому розділі дисертації. Отримані дані дозволили автору виокремити та описати специфіку восьми психологічних практик громадянського протистояння, а також відповідних їм чотирьох психологічних (а фактично соціально-психологічних) «ефектів для суспільства» (таблиця 3.2, с.161). Як ще один позитивний момент слід підкреслити наступний факт: робота Д. О. Ярового є першим дисертаційним дослідженням у вітчизняній політичній психології, виконаним із використанням методу критичного дискурс-аналізу.

Проміжні та загальні висновки носять достатньо чіткий та науково коректний характер, відповідають поставленим меті та завданням. Вважаємо, що вони становлять інтерес не лише для політичної психології, але й для інших галузей психологічної науки, а також соціології, політології, комунікативістики та лінгвістики.

За загальної позитивної оцінки роботи Д. О. Ярового, вважаємо за доцільне висловити окремі побажання та зауваження.

1. Певні питання викликає запропоноване дисертантом визначення психологічних практик: *«... сукупність прийнятих в суспільстві або культурі способів діяльності, в процесі якої конкретна особистість, використовуючи суспільні інститути та міжособистісні відносини, що виникли з цього приводу, впливає на систему суспільних відносин та змінює власні стани, процеси й властивості...»* (с.88-89). При такому «подвійному» формулюванні (особистість «впливає...» та «змінює...») не досить зрозумілою стає головна мета суб'єкта практик – зміна соціального оточення або самого себе. У першому випадку, фактично, зникає межа між психологічними та соціальними практиками. У другому – було б доречно якось підкреслити пріоритетність змін стосовно себе.

2. Із шести відібраних дисертантом (таблиця 3.1) кейсів дослідження більшість (4) має виражений внутрішньополітичний контекст, а 2 – зовнішньополітичний. В останньому випадку авторами аналізованих російськомовних текстів, крім мешканців України, могли виступати громадяни інших країн (зокрема Росії). Можливо, що врівноваження відібраних кейсів за критерієм «внутрішньополітичне–зовнішньополітичне» дозволило б отримати більш репрезентативні результати (тобто визначити психологічні практики, поширені не лише в українському соціумі, але й в інших пострадянських).

3. Вважаємо, що дана дисертація виграла б за рахунок включення до її структури певних методичних рекомендацій з практичного впровадження отриманих результатів або хоча б частини з них (наприклад, у сфері освіти, журналістики, державного управління тощо).

Але підкреслимо, що вищезазначене має швидше рекомендаційний характер і не позначається на позитивному враженні від роботи в цілому. Текст автореферату відповідає змістові дисертації. Наведені результати пройшли необхідну апробацію.

Отже, узагальнюючи все вищезгадане, можна дійти висновку про те, що дисертація **«Психологічні практики громадянського протистояння в соціальних медіа»** є самостійним, оригінальним, цілісним та завершеним дослідженням, яке має науково-теоретичну новизну, сприяє розв'язанню однієї з актуальних проблем сучасної політичної психології. Зміст та оформлення роботи відповідають вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (з наступними змінами, внесеними постановами КМУ). Автор дисертації, **Яровий Дмитро Олександрович**, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.11 – політична психологія.

Завідувач кафедри загальної, вікової
та соціальної психології імені М. А. Скока
Національного університету «Чернігівський
колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
доктор психологічних наук, доцент

О. Ю. Дроздов

Підпис О. Ю. Дроздова засвідчую

Начальник відділу кадрів НУ «ЧК»
імені Т. Г. Шевченка

Л. Ф. Лук'яненко